

KEMPISCHE GRAFHEUELS EN DE BRITSE BRONSTIJD

Op de talrijke relaties tussen de Zuidengelse Bronstijd en dezelfde periode in de Kempen is reeds dikwijls de aandacht gevestigd. De Kempen neemt op het vasteland hierbij een centrale plaats in, maar vergelijkbare verschijnselen strekken zich veel verder uit.

Prof.Dr.A.E.van Giffen ging reeds uitvoerig in op het verband tussen de Nederlandse ringwal- en paalkransheuvels en de Engelse grafheuvels uit deze periode die daar culminereren in de kolossale monumenten als Stonehenge, Woodhenge en vele andere (van Giffen, 1937, p.8-22). Hij trad daarbij in discussie met Clark over de kwestie, of deze monumenten op de eerste plaats grafmonumenten dan wel heiligdommen (sanctuaries) waren en of men deze monumenten in deze twee groepen moest splitsen.

Sinds 1937, toen van Giffen de eerste ringwalheuvel in de Kempen onderzocht, is het aantal van dit type grafheuvels aanzienlijk groter geworden, zodat er thans in de Nederlandse en Belgische Kempen al meer dan tien van deze "disc-barrows" bekend zijn.

Door het onderzoek van een grote groep grafheuvels tussen Toterfout en Halve Mijl bij Oerle (gem. Veldhoven) is de relatie met de Engelse Bronstijd en speciaal de Wessex-cultuur nog eens duidelijk geaccentueerd (Glasbergen 1954). Vooral een dezer heuvels (tumulus Ib), een ringwalheuvel, voegde nieuwe elementen aan deze wederzijdse relaties toe (Glasbergen 1957). De centrale bijzetting in deze heuvel bestond uit een emmervormige urn die men tot dan toe met de naam Deverelurn aanduidde en die aanvankelijk in de laatste eeuwen vóór het begin der jaartelling werd gedateerd, maar later aan de beginfase der urnenveldenperiode werd geplaatst. Glasbergen kon nu met afdoende argumenten, geleverd door de moderne hulpwetenschappen, deze urn op ongeveer 1400 vóór Chr. dateren.

Zowel het type grafheuvel (ringwalheuvel met annex een ringsloot aan de noord-oostzijde) als de daarin aangetroffen „Hilversum-urn" stonden beide in duidelijk verband met de Zuidengelse Bronstijd uit dezelfde periode. Deze Hilversum-urn bracht zelfs een ware omschakeling tot stand in de typologische datering van het Britse aardewerk uit de Bronstijd.

Bij het steeds uitvoeriger onderzoek der Kempische grafheuvels kwam zich nog een derde vergelijkingsselement voegen, namelijk de grafheuvel met een paalkrans van dubbelposten, door Glasbergen paalkranstype IV genoemd (Glasbergen 1954, II, p.43-44). Dit paalkranstype gaat bijna steeds samen met na-bijzettingen van Drakenstein-urnen (een afgeleide vorm van de Hilversum-urn) zoals ik reeds in 1954 opmerkte (Beex 1954, p.67) en door Modderman nog eens meer uitvoerig werd benadrukt (Modderman, 1955, p.53-55).

Het zijn vooral deze drie elementen, ringwalheuvels, paalkransen met dubbelposten en de Hilversum-urnen die het duidelijkst een verwantschap met de Britse Wessex-cultuur aantonen. Natuurlijk zijn er meer relaties zoals de overige typen van paalkransen, de offerkuiltjes in de grafheuvels en ten slotte ook de bronsimport, maar de Lage Landen (en ook de Kempen) hebben vooral wat dit laatste betreft zoveel contacten met andere gebieden dat de Engelse en Ierse bronsimport niet als een kenmerkende relatie opvalt. We zullen daarom iets nader ingaan op de meest kenmerkende aspecten die in beide streken overeen komen, waarbij wel dient opgemerkt, dat de verschijnselen in de Kempen slechts een zwakke afstraling of, zo men wil, een primitieve nabootsing zijn van wat men in Zuid-Engeland werkelijk monumenten mag noemen.

De ringwalheuvels. In Engeland zijn enige grote monumenten bekend die omgeven zijn met een ringwal en een gracht. In de meeste gevallen ligt de ringwal buiten de ringgracht zoals bij Avebury en Woodhenge, waarvan het eerst genoemde veruit de grootste afmetingen heeft. De hiervan afgeleide „disc-barrows” met binnenringsloot noemt men dan ook wel „Lilliputter-Aveburys”. Het misschien wel meest spectaculaire monument (tenminste voor onze tijd), Stonehenge, heeft echter de wal aan de binnenzijde van de ringsloot en ook daarvan zijn in Engeland enige afgeleide ringwalheuvels bekend.

In de Kempen blijken de meeste ringwalheuvels Stonehenge als voorbeeld te hebben gehad. Slechts twee ringwalheuvels, die bij Postel (de Laet 1954) en die bij Wÿshagen (Mariën, 1952, p.210, afb.193) hebben de ringsloot aan de binnenzijde van de ringwal. Alle andere ringwalheuvels (ook buiten de Kempen) hebben de ringsloot buiten de wal liggen. Sommige ringwalheuvels hebben aan de noord-oostzijde een merkwaardig uitbouwsel dat te vergelijken is met de Engelse „twin-barrows”, zoals tumulus Ib van Toterfout-Halve Mijl, de Zwartenberg te Hoogeloon en de Heksenberg te Wijchmaal.

De paalkransen met dubbelposten met een opening aan de noord-oostzijde doen denken aan het zogenaamde „Timber monument” bij Arminghall en ook of vooral aan het centrale gedeelte van Stonehenge, namelijk de in hoefijzervorm opgestelde trilithen. De paalkransen met dubbelposten o.a. te

Hooge-Mierde (Willems 1935,p.132-144) en te Bergeyk (Modderman 1955) kan men dus zien als het in hout nagebootste middengedeelte van Stonehenge. Bij de reconstructie van deze grafheuvels was het daarom misschien te prefereren om de hoogte van de paalkrans aan te passen aan de verhoudingen tussen hoogte en breedte van de trilithen in Stonehenge. Ook de paaltjes hier rondom kunnen nabootsingen zijn van de krans van kleinere monolithen die het centrum van het Stonehenge-monument omgeven en zouden dus niet met vlechtwerk verbonden moeten worden.

De talrijke overeenkomende structurelementen in de Kempische grafheuvels met de Zuidengelse monumenten wijzen er op, dat de bouwers van onze grafheuvels haast zeker de Engelse voorbeelden persoonlijk hebben gezien en deze hier hebben trachten na te volgen.

Het begrafenisritueel rond de Kempische grafheuvels heeft ongetwijfeld een godsdienstige achtergrond en soms vraagt men zich af, of het gehele ritueel dezer plechtigheden voor de deelnemers niet voornamer was dan de persoon van de dode zelf, vooral als men herhaaldelijk constateert, dat de grafheuvel is opgeworpen over de resten van een jong kind.

Bij vele grote monumenten in Zuid-Engeland is ongetwijfeld het heiligdom (sanctuary) of openluchttempel hoofdzaak, ook al komen er binnen deze uitgesproken sanctuaries steeds één of meer graven voor. De gewoonte om een tempel boven een graf te bouwen is geen uitzondering en speelt zich zelfs tot in onze tijd af bij de katholieke kerken, al is het graf daar tot een rudiment geworden in de vorm van een altaarsteen met gebeente van een heilige. Ook is het een gewoon verschijnsel, dat velen in of bij tempelgebouwen begraven willen worden.

De grote Zuidengelse monumenten zal men ondanks de graven dus op de eerste plaats als openluchttempels moeten zien waar, op gezette tijden, religieuze plechtigheden plaats vonden. Uit de vorm der monumenten heeft men reeds herhaaldeijk geconcludeerd, dat deze verband zouden houden met een soort zonnecultus die, samen met de megalithcultuur, een wereldwijde verbreiding zou hebben gekend en waarbij de monumenten in Zuid-Engeland, in Bretagne, in Spanje, op Malta en Goso de voornaamste centra waren, nog afgezien van Egypte, waar deze zonnecultus reeds eeuwen lang bestond.

Een relatie tussen Zuid-Engeland en het oostelijk bekken van de Middellandse Zee is in deze periode duidelijk aanwijsbaar ook op economisch gebied. Importstukken uit die verre streken zijn in Zuid-Engeland overvloedig aangetroffen en sporadisch drongen zij zelfs tot in Nederland door (snoer van Exloo-Odoorn).

Deze handelsrelaties zijn ongetwijfeld het gevolg van de rijke tinmijnen in Z.W.Engeland, het vrij zeldzame metaal dat nodig was voor het vervaardigen van brons. Het gebied van Zuid-Engeland was in het oosten van de

Middellandse Zee dan ook bekend onder de naam „tin-eilanden”. De economische en ook religieuze bloeiperiode der Wessex-cultuur hangt zeer zeker samen met deze rijkdom aan tin en de daaruit voortvloeiende betrekkingen met veraf gelegen landen.

De ritueel-godsdienstige gebruiken rond de Zuidengelse monumenten hebben waarschijnlijk nog eeuwenlang doorgewerkt en de opmerking van de Griekse schrijver Hecataeus (500 v.Chr.) kan dan ook slaan op Stonehenge of een der andere grote monumenten, als hij zegt dat op een eiland in het noorden Apollo (de zonnegod) wordt vereerd in een grote tempel van ronde vorm. Een laatste uitloper van het Zuidengelse godsdienstige centrum mogen we misschien zien in de uitspraak van Caesar over de priesterkaste der druïden, die in vroeger eeuwen van uit Engeland naar Gallië waren over gekomen, maar nog steeds in Brittanië hun opleiding ontvingen. De bloeiperiode van dit Zuidengelse godsdienstige centrum ligt echter ongetwijfeld in het midden van het tweede millennium vóór het begin der jaartelling. Het is een normaal verschijnsel, dat een dergelijke bloeiperiode een grote uitstralingskracht en ook aantrekkingskracht heeft in de omgeving. Dat deze ook doordringt tot in de Lage Landen, is duidelijk uit de Kempische grafheuvelbouw op te maken.

Over deze relatie met de Wessex-cultuur is iedereen het wel eens. Iets anders is het gesteld met de verklaring, hoe deze relatie tot stand is gekomen. De meest gebruikelijke manier om relaties met een ander cultuurgebied te verklaren is de *migratie*. Steeds opnieuw verklaart men de opkomst van een nieuw type aardewerk of een veranderd begrafenisritueel met de inval van vreemde bevolkingselementen.

Wat betreft de Kempische grafheuvels is de verklaring ook nu weer: migratie vanuit Zuid-Engeland, waarbij de aandacht wordt gevestigd op het merkwaardige vreedzame karakter, waarmee deze immigranten door de autochtone bevolking werden opgenomen. Anders zou immers niet verklaard kunnen worden, dat in één en dezelfde grafheuvel plaatselijke tradities worden gehandhaafd, terwijl er ook vreemde elementen uit Zuid-Engeland worden toegevoegd (de Laet-Glasbergen 1957). Ook heeft men deze immigranten willen zien als bronshandelaars die zich hier met hun gezin kwamen vestigen.

Deze migratie-theorie roept echter wel enige twijfels op, als men deze tegen de achtergrond van de bestaande toestanden kritisch bekijkt. Vooreerst is er in Zuid-Engeland de economische en godsdienstige bloeiperiode der Wessex-cultuur. Dat iemand uit dit rijke gebied zou emigreren naar de zoveel armere streken als de Kempen of het Gooi, zou men hoogstens kunnen veronderstellen van een prehistorische zendeling. Ook dat handelaars zich hier met hun gezin zouden komen vestigen, is niet erg aannemelijk. Een afzetgebied over geheel of de helft van de Lage-Landen zal wel lonend

zijn geweest, maar wat bleef er te verdienen, als er zich in bijna elk dorp der Achtzaligheden een bronshandelaar kwam vestigen met zijn gezin. De bronshandel zou alleen economisch verantwoord zijn, als die handelaars één- of tweemaal per jaar een trektocht langs een groot aantal nederzettingen maakten en dan zonder hun gezin mee te nemen. Dus als een soort marskramer, het handelssysteem dat tot voor kort nog de Kempische Teuten toepasten, die met hun koperwerk tot in Duitsland en Denemarken rondtrokken, maar na hun tocht steeds weer naar hun woonplaats terugkeerden. Dergelijke marskramers of bronsgieters kunnen vanuit Zuid-Engeland zeer zeker in de Lage-Landen hebben rondgetrokken en er ook wel verteld hebben van de grote monumenten die in Zuid-Engeland waren opgericht, maar deze verhalen alleen kunnen niet voldoende zijn om hier het grafritueel te wijzigen.

In plaats van door de migratie-theorie zou ik de met de Zuidengelse vergelijkbare verschijnselen in de Kempische grafheuvelbouw willen verklaren door *pelgrimage*.

Hiervoor zijn betere argumenten aan te voeren dan voor de migratie-theorie. Vooreerst hebben de rituele verschijnselen rond de grafheuvelbouw zeker een godsdienstige achtergrond. Talrijke elementen van dit grafritueel komen overeen met die in Zuid-Engeland. Dáár echter bevinden zich de monumentale heiligdommen die ongetwijfeld wijzen op een bloeiperiode van een godsdienstig centrum. Gezien de overeenkomst in het ritueel is het niet te gewaagd om tot eenzelfde godsdienst te besluiten, waarvan men mag aannemen dat deze heeft bestaan uit een zonnecultus. De kolossale monumenten in Zuid-Engeland moeten een sterke aantrekkingskracht hebben uitgeoefend op geloofsgenoten uit meer afgelegen gebieden. Natuurlijk is het niet uitgesloten, dat verhalen van bronshandelaren dit hebben gestimuleerd.

Pelgrimage naar godsdienstige centra is een normaal verschijnsel van alle volken en alle tijden. De afstand van Nederland naar Zuid-Engeland speelt geen rol. In de Middeleeuwen, toen de reismogelijkheden even primitief moeten zijn geweest, was een reis naar Compostella of Rome heel gewoon. Ik zou ook kunnen wijzen op de pelgrimage van mohammedanen naar Mekka over veel grotere afstanden en met veel ongunstiger reismogelijkheden.

Daarbij vergeleken was een pelgrimstocht vanuit Nederland naar Zuid-Engeland een kleinigheid. Bovendien trof men onderweg overal geestverwanten aan. Een pelgrim uit het Gooi of de Utrechtse heuvelrug kon via de omgeving van Wychen, de Achtzaligheden en Vlaanderen tot Boulogne overal gelijkgestemde bewoners aantreffen. (Zie overzichtskaart bij: de Laet-Glasbergen 1959, p.143, fig.58. Bij de legenda heeft men de namen Hilversum en Drakenstein-urnen verwisseld.)

Aanvaardt men deze pelgrimage-theorie, dan zijn alle Britse verschijnselen

in de vaderlandse Bronstijd te verklaren ook zonder migratie. Vooreerst de overeenkomsten in de grafheuvelbouw. Aangenomen dat Zuid-Engeland het godsdienstig centrum is, dan volgt daaruit, dat men in eigen woonplaats de geziene monumenten gaat nabootsen. Een huidige tegenhanger kan men zien in de namaak-St. Pieter te Oudenbosch, maar meer nog in de honderden (of duizenden) Lourdesgrotten in de Kempen. Ook de bronzen voorwerpen en zelfs het aardewerk kunnen van een pelgrimstocht worden meegebracht. Wat het aardewerk betreft is het ook niet onmogelijk, dat men de pottenbakkerskunst in Wessex heeft geleerd.

Tenslotte waag ik me met enige schroom aan het discutabele onderwerp dat dertig-veertig jaar geleden meer in de belangstelling stond, namelijk de vraag of een grafheuvel op de eerste plaats een grafmonument was dan wel een heiligdom of tempel (sanctuary) waarbij de begraafing slechts een bijkomstig inwijdingsritueel zou zijn.

Ik meen me toch op dit gladde terrein met weinig houvast, te moeten be-geven, omdat er in het eerste geval (dus uitsluitend grafmonument) enige raadselachtige bijzonderheden aan onze grafheuvels zijn verbonden. Een van die raadsels is: waar zijn de oprichters of bouwers begraven van de grote alleen liggende ringwalheuvels zoals te Alphen, Hoogeloon, Wijs-hagen en Wijchmaal? Het zijn alle zeer grote grafheuvels, waaraan door verscheidene personen dagenlang moet zijn gewerkt. Dit veronderstelt minstens een nederzetting van vijf à tien gezinnen, dus ongeveer vijftig personen. In de omgeving zijn echter geen of in enige gevallen veel te weinig grafheuvels (de na-bijzettingen meegerekend) om als begraafplaats voor deze mensen te hebben gediend. Ook bij de ringwalheuvel op de Rechte Heide te Goirle liggen wel zes andere grafheuvels, maar de hierin begraven personen zouden er een zeer zware taak aan hebben gehad om de eerste heuvel te bouwen, zelfs aangenomen dat het alle volwassen personen waren en nog afgezien van de vraag, wie dan wel de andere heuvels voltooiden. Ook de grote groep grafheuvels bij Toterfout-Halve Mijl, zelfs indien men die als behorend tot één groep zou willen zien, kan nauwelijks als graad-meter voor de bevolkingsdichtheid worden genomen. Als oplossing voor dit raadsel zal men moeten aannemen, dat het merendeel der bevolking in vlakgraven werd bijgezet, welke uiteraard zeer moeilijk zijn terug te vinden. In dit licht krijgt de grafheuvel een geheel andere betekenis, want dan wordt de bijzetting onder een grafheuvel een uitzondering die alleen bij bijzondere gebeurtenissen plaats had. Vroeger meende men, dat grafheuvels werden opgericht voor opperhoofden of voorname persoonlijkheden. Dit is mis-schien het geval in de latere wagen-grafheuvels uit de Hallstadtperiode, maar zeker niet in de Bronstijd. De crematieresten in de grafheuvels zijn immers zeer dikwijls van kleine kinderen of van vrouwen.

De centrale bijzetting in deze grafheuvels moet dus worden toegeschreven

aan een zeer bijzonder sterfgeval, dat veel indruk op de bevolking heeft gemaakt; de bijzetting is dan slechts een begeleidend verschijnsel en te beschouwen als een onderdeel van een inwijdingsritueel van het op te richten monument.

Ook in de grote monumenten in Zuid-Engeland, die toch kennelijk zijn bedoeld of uitgegroeid tot een openluchttempel, treft men steeds één of meer graven aan. Ook de Nederlandse ringwalheuvels en misschien ook de paalkransen met dubbelposten en mogelijk nog sterker de ringwallen zonder centrale heuvel zoals te Postel (en misschien te Oirschot) zou ik op de eerste plaats als heiligdom of in elk geval als plaatselijk religieus centrum willen zien.

Wanneer we dit aannemen, hebben er ongetwijfeld regelmatig religieuze plechtigheden bij deze monumenten plaats gehad. Tegen de achtergrond hiervan krijgen ook de verhalen van dansende en met drinkbekers rondgaande heksen en „witte wieven”, aan talrijke grafheuvels verbonden, een wel zeer bijzonder relief. Dat deze heksendansen zich steeds in het nachtelijk duister afspeelden, terwijl ze bij de eerste zonnestralen plotseling ophielden, kan nog een vage herinnering zijn aan de rituele plechtigheden die zich rond deze zonnecultus afspeelden. (Te Halver Mile was 't aovendspiele).

Hoewel ik het verband tussen de Kempische en Zuidengelse Bronstijd anders heb pogen te verklaren dan door migratie, moet ik tot slot toch nog wijzen op een grote bronstijdgrafheuvel te Eersel die binnenkort zal moeten verdwijnen voor de aanleg van een nieuwe weg. Rond deze grafheuvel speelt zich het verhaal af, dat hierin een „gloeiende Engelsman” is begraven, maar ook verhalen van heksendansen zijn aan deze grafheuvel verbonden.

G.BEEX.

LITERATUUR

P. Ashbee, The Bronze Age Round Barrow in Britain. London, 1960.

G. Beex, Een merkwaardige urn langs de Castersedijk te Hapert. Brabants Heem VI, 1954, p.66-67

J.P. Boosten, De godsdienst der Kelten, Roermond 1950.

A.E. van Giffen, Bouwsteenen voor de Brabantsche oergeschiedenis.

Uitg. Prov. Gen. 's Hertogenbosch 1937.

W. Glasbergen, Barrow Excavations in the Eight Beatitudes.

Palaeohistoria II en III. Groningen 1954.

W. Glasbergen, De urn van Toterfout en de reformatie van de Britse Bronstijd. Groningen 1957.

S.J. de Laet, Opgraving van twee grafheuvels te Postel.

Handelingen der Maatsch. v. Gesch. en Oudh. te Gent, N.R. Dl. VIII, 1954, p.1-29.

S.J. de Laet en W. Glasbergen, Begrafenisritueel in de Kempische Bronstijd.

De Vlaamse Gids 1957

S.J. de Laet en W. Glasbergen, De voorgeschiedenis der lage landen.

Groningen 1959.

S.J.de Laet en H.Roosens, Opgraving van een bronstijdgrafheuvel op de Kluisberg (gem. Ruien, Prov. Oost-Vlaanderen) Cultureel Jaarboek der Prov. O.-Vl. 1952, p 45-59

M E Marien, Oud België enz. Antwerpen 1952

P.J.R.Modderman, Grafheuveld met een krans van paarsgewijs geplaatste palen. Berichten R.O.B. VI, 1955, p 53-55

W.J.A.Willems, Een bijdrage tot de kennis der Voor-Romeinsche urnenvelden in Nederland Maastricht 1935.